

Asya Pereltsvaig – Martin W. Lewis:

The Indo-European Controversy. Facts and Fallacies in Historical Linguistics.

Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 324 s.

ISBN 978-1-107-05453-0.

Před několika lety byl v prestižním časopise *Science* publikován krátký článek o původu a expanzi indoevropské jazykové rodiny (BOUCKAERT ET AL. 2012). Byly v něm prezentovány výsledky výzkumu, které podle autorů rozhodujícím způsobem podporují teorii, že původ Indoevropanů a jejich jazyka je třeba hledat v Anatolii a že jejich expanze do Evropy a jiných částí Asie přímo souvisí s šířením zemědělství, které započalo před 8000 až 9500 lety. Výsledkově je to přiznané oprášení anatolské teorie Colina Renfrewa (RENFREW 1987), ale nová je metodologie, jíž se k výsledkům dospívá. Autoři vycházejí z řady specifických premis a užívají několik netradičních postupů, více méně převzatých z jiných věd, zejména biologie, genetiky a statistiky. Článek získal překvapivě velkou podporu i od renomovaných médií a na to, o jak speciální tematiku se jedná, se tak až nečekaně rozšířil mezi laickou veřejností. Většina lingvistické obce naopak s touto teorií nesouhlasí.

Recenzovaná kniha je celá věnována kritice tohoto textu, v širším rámci pak právě metod, které jsou užívány nejen v něm, ale i v řadě jiných textů téhož okruhu autorů, a to nejen na materiálu indoevropském, ale i z jiných jazykových rodin (citovaný text ze *Science* je spíše jen špičkou ledovce; další aktivity jsou shrnuty na s. 55–57). Autoři recenzované knihy nazývají tento proud podle jeho dvou hlavních proponentů jednoduše Grayův-Atkinsonův přístup.

Rozvrh knihy je vedle úvodu (s. 1–15) nastolujícího pojednávání téma následující. První část (*The vexatious history of Indo-European studies*, s. 17–51) obsahuje dvě kapitoly. První se věnuje roli ideologie v dějinách indoeuropeistiky. Druhá přehledně představuje to, o čem se bude dále pojednávat podrobněji: jednak Renfrewovu anatolskou hypotézu o původu indoevropštiny jakožto alternativu ke stepní hypotéze, založenou na odmítnutí migrační teorie a na představě difúzního šíření indoevropského jazyka z Anatólie spolu se šířením zemědělství, jednak revidovanou podobu stepní hypotézy (Revised Steppe hypothesis), rozpracovanou zejména Jamesem P. Mallorym a Davidem Anthonym, a konečně také předběžně Grayův-Atkinsonův přístup.

Druhá část knihy (*The failings of the Bayesian phylogenetic research program*, s. 53–156) je postupně v pěti kapitolách věnována všem nedostatkům kritizovaného přístupu. Ukazuje se, že jsou natolik zásadní, že se v podstatě nejedná o vědecký výzkum, ale jeho karikaturu. Grayův-Atkinsonův přístup trvale chybuje v základních požadavcích, které je třeba na teorii vzniku a šíření indoevropštiny mít: 1) nespočívá na solidních lingvistických, historických a geografických datech; 2) není konzistentní s tím, co víme o jazycích a jejich chování obecně. Co se týče lingvistických dat, chybuje kritizovaný přístup v tom, že nerozlišuje dobře inovace od archaismů a slova příbuzná od výpůjček a pracuje (podobně jako lexikostatistika a glottochronologie) pouze se změnami ve slovní zásobě (nezhledňuje změny hláskoslovné

a gramatické) vycházejí z diskutabilního konceptu základní slovní zásoby. Z toho všeho vyplývají problémy v dataci štěpení jazyků / vzniku samostatných větví, zejména to, že divergence vypadají starší, než ve skutečnosti jsou (rozdíl v dataci prvního rozpadu indoevropštiny oproti stepní hypotéze činí asi tři tisíce let!). Některé zjevné lapsy vzniklé „prohnáním“ chybně vybraných a chybně interpretovaných jazykových dat statistickými programy se pak kritizovaný přístup snaží zmírnit tzv. kalibračními body, kdy se po zadání a zapracování vybraných historicky známých skutečností modelace poněkud proměňuje. Zůstává ovšem chybovost lidského faktoru, tj. sama neznalost a špatné datování oněch historických skutečností. Nejzákladnějším problémem tohoto přístupu však nakonec není výše jmenované chybné či nepřesné zacházení s daty (to by ještě bylo možno napravit), ale tři základní teoretické premisy. Tou první je představa, že jazyky se šíří procesem demické difúze. Odmítá se přitom, že výraznou roli mohou hrát i jiné faktory, především migrace. Místo toho se předpokládá šíření jazyků pouze jejich rozrůstáním do nových prostor, a to konstantní rychlostí, bez ohledu na specifické geografické faktory, ať už promotory (například vodní toky), nebo inhibitory šíření (například hory). I v archeologii se však počítá s tím, že šíření zemědělství nebylo dáno jen difúzí obyvatelstva, ale na procesu měla podíl i advekce (tedy v zásadě migrace) a také akceptace tohoto způsobu života staršími lokálními společnostmi; různá rychlost šíření zemědělství je dána kupříkladu i odlišnou kvalitou půdy v různých oblastech. Druhý klam se týká geografické distribuce jazyků: je to předpoklad, že jazyky jsou prostorově diskrétní, vzájemně se nepřesahující jednotky. Ve skutečnosti zřejmě v dávné minulosti platilo to co dnes, tj. vysoká geografická propustnost jazyků a vysoký stupeň bilingvismu/multilingvismu. Lokalizace jednotlivých indoevropských jazyků napříč historií v Grayově-Atkinsonově přístupu však v podstatě přesně kopíruje politické hranice moderních států... Třetí chybnou premisou je, že jazykový vývoj je natolik podobný biologické evoluci, že může být analyzován týmiž nástroji. Ve skutečnosti je však jazyk mnohem prchavější a komplexnější entitou než genetický kód; jednotlivé jazyky jsou od sebe mnohem méně diferencované než biologické druhy; jazyk je sociální fenomén. K ilustraci toho, k jakým výsledkům nakonec všechny problematické body Grayova-Atkinsonova přístupu vedou, uvedme několik křiklavých příkladů slavistických: polština patří mezi východoslovanské jazyky; jako kalibrační bod pomáhající určit štěpení slovanské větve se uvádějí nejstarší východoslovanské texty, datované autory do začátku 9. století; východoslovanské jazyky se na území dnešního Ruska dostávají až v 16. století. K tomu, abychom si uvědomili, jak nesmyslné výsledky kritizovaný model generuje, ostatně stačí pohlédnout na několik map, které autoři recenzované publikace přetiskují na s. 236–264.

Protože v kritizovaném přístupu se argumentuje ve prospěch anatolské hypotézy proti převládající stepní hypotéze, i autoři recenzované knihy se téměř výhradně věnují těmto dvěma konkurenčním modelům (několik stran věnují ještě hypotéze kavkazské/arménské Gamkrelidzeho a Ivanova, srov. s. 192–197; některé další teorie jsou diskutovány ještě v první kapitole první části knihy v kontextu role ideologie v indoevropských studiích), a za pomoci tradičních nástrojů indoevropských studií, jako jsou především historicko-srovnávací metoda umožňující rekonstrukci relativní chronologie hláskových změn, lingvistická paleon-

tologie, výzkum historicky doložených migrací etnik a zkoumání výpůjček mezi indoevropskými a různými neindoevropskými jazyky (uralskými, semitskými, kavkazskými), naopak ukazují na větší pravděpodobnost hypotézy stepní. Je tomu věnována celá třetí, závěrečná část knihy o čtyřech kapitolách a závěru (*Searching for Indo-European origins*, s. 157–235). Nelze se zbavit dojmu, že zajímavější by bylo koncipovat tuto část jako porovnání všech modelů vzniku indoevropštiny a její expanze, nebo alespoň těch nejvýznamnějších. I v posledních dekádách se objevily zajímavé nové hypotézy a vede se o nich diskuse (srov. SIMON 2009). Její součástí je navíc i upřesňování možností a mezi zmíněných nástrojů indoevropských studií (srov. například SIMON 2008 argumentující, že lingvistická paleontologie má výpovědní sílu v ohledu časovém, ale nikoli prostorovém, což by byla opravdu výrazná korekce). Pátrání po indoevropské pravlasti a původu indoevropštiny je ve skutečnosti mnohem dynamičtější, než jak je prezentuje recenzovaná kniha. Není to jen soupeření dvou hypotéz.

V rámci klasifikace teorií historické lingvistiky (BOČEK 2014) spadá Grayův-Atkinsonův přístup jasně do revolučního paradigmatu s výrazným podílem diletantismu (zatímco Renfrewova teorie byla ještě seriózním revizionistickým pojetím) a recenzovaná publikace je textem kontrarevolučním, v němž se obhájí konvencionalistické stanovisko (stepní hypotéza). Jedním z témat, která tak kniha – spíš implicitně – nastoluje, je otázka adekvátní míry reakce vědecké obce na diletantské přístupy, jimž se v éře úpadku západní civilizace může dostat překvapivé popularity. Je pak nutná obrana v podobě celé knihy? Laici si ji jistě nepřečtou, lingvisté s ní budou souhlasit, ale pro většinu z nich to bude jen čtivo potvrzující jim to, co už vědí. Do pasti se pak dostávají recenzenti knihy, kteří musejí kauzu znovu omílat (přítomný recenzent našťastí neslabil nakladateli publikovat svou recenzi v časopise, který si i na recenze nechává vypracovat recenzní posudky...). Možná, že nejhodnější reakcí v tomto případě jsou texty publikované na internetu. Zejména jeden z obou autorů knihy, Martin W. Lewis, byl až donedávna velmi činný na blogu GeoCurrents (<http://www.geocurrents.info/>), kde postupně asi ve dvacíce kratších textů ukázal na hlavní problémy a úlety Grayova-Atkinsonova přístupu (příčemž některé z těchto textů se pak staly základem dílčích kapitol recenzované knihy). Snad to mohlo i stačit. (Vůbec se zdá, že internetové diskuse nad palčivými otázkami historické lingvistiky mají budoucnost, srov. příklad diskuse o smyslu stromových diagramů, kterou nedávno sledovalo 179 jazykovědců, z nichž 19 přispělo do debaty, viz https://www.academia.edu/30707500/Session_Save_the_Trees_Why_we_need_tree_models_in_linguistic_reconstruction_. Jinou otázkou je, co si lze vlastně z takových roztržštěných debat odnést.)

Nakonec je také možno tematizovat otázku kompetentnosti autorského dua k vybranému úkolu. Pereltsvaigová se zaměřuje spíše na synchronní jazykovědu formálního střihu (do publikace se jí také podařilo propašovat neústrojný povzdech nad útoky proti generativní gramatice, která však podle ní tvoří „theoretical heart of modern linguistics...“). Lewis je historický geograf. Kdyby na dané téma psal specialista, byl by asi čtenář ušetřen řady faktických nepřesností (třeba zmínky, že k palatalizaci původního latinského [k] došlo ve francouzštině pouze před [a], srov. s. 68), a především by asi některé pasáže byly koncipovány vyváženěji. Například v první části knihy by snad namísto diskuse nad řadou zapadlých a nevlivných rasových teorií americké provenience bylo pojednáno o německé indoevropceistice ovlivněné

nacismem a o marrismu. Takto o prvním čteme jen několik řádek a o druhém se mlčí úplně (příčinou asi bude malá schopnost autorů číst v ne-angličtině); chybí také znalost zásadních textů k roli ideologie v historické jazykovědě (srov. TUIŤE 2003).

V jinak celkem dobře vystavěné knize také působí rušivě, že o některých dílčích tématech je pojednáno vícekrát na různých místech (například o tom, co za nápoj mohla být sóma/haoma v indo-iránské tradici, čteme nejprve obsáhleji na s. 50–51 a pak znovu totéž zhuštěně na s. 193).

LITERATURA

- BOČEK, Vít. 2014. *Praslovanština a jazykový kontakt*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- BOUCKAERT, Remco – LEMEY, Philippe – DUNN, Michael – GREENHILL, Simon J. – ALEKSEYENKO, Alexander V. – DRUMMOND, Alexei J. – GRAY, Russell D. – SUCHARD, Marc A. – ATKINSON, Quentin D. 2012. Mapping the Origins and Expansion of the Indo-European Language Family. *Science* 337, s. 957–960.
- RENFREW, Colin. 1987. *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*. London: Cape.
- SIMON, Zsolt. 2008. How to find the Proto-Indo-European homeland? A methodological essay. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 48, s. 289–303.
- SIMON, Zsolt. 2009. Some critical remarks on the recent PIE homeland and ethnogenesis theories. *Indogermanische Forschungen* 114, s. 60–72.
- TUIŤE, Kevin. 2003. Explorations in the ideological infrastructure of Indo-European studies. *Historiographia Linguistica* 30, s. 205–217.

Text vznikl za podpory grantu Grantové agentury České republiky č. 13-17435S.

Vít Boček

Institute of the Czech Language of the AS CR, v. v. i.

Veveří 97, 602 00 Brno

Czech Republic

vitbocek@gmail.com